

ההתנגדות כ'אירוע' של אמת

זרור בר-ז'וסף¹

בעבודה זו ננסה לבחון את מושג 'ההתנגדות' וכיצד הוא מכונן בשתי תפיסות מעולמות שונים את האפשרות להיווצרותו של הסובייקט. אנו נפתח בספרו של אלן באדיו 'מסה על תודעת הרוע'. באדיו בונה בספר תפיסה, שבמהלכה הוא מגדיר מושגי יסוד בסיסיים מחדש (בהם 'אמת', 'טוב', 'אתיקה' וכו'), ובכך הוא מנסה, מחד לערער על התפיסה הרווחת כיום, ומאידך לבנות משהו אחר. באדיו מעתיק את מושג האמת ממקומה 'בחוק' – 'פנימה'. טענתו היא, כי 'אמת' איננה מצביעה על טענה, חשיבה או אידיאולוגיה מסויימת, כי אם על תהליך.² תהליך זה הינו ההתנגדות של האדם לזרם החיים השוטף, בין אם יהיה זה במישור הפוליטי, אומנותי, מדעי, או אפילו זוג אוהבים – 'לאירוע' זה ניתן לקרוא אמת. אולם אמת זו איננה אמת אוניברסאלית, כי אם משתנה לפי הפרטים.³ מתוך כך באדיו בונה מחדש את מושג האתיקה, לא כעקרונות אוניברסאליים של מוסר, כי אם תוצאה של ההתנגדות והאירוע של אמת שהתרחש בשל כך אצל אותו אדם.

בהמשך אנסה להשוות חלק מדבריו של באדיו אודות האדם לתפיסות חסידיות בנושא, וכהמשך לכך את דבריו על אתיקה לקיום מצוות, זאת למרות הפער התשתיתי ביניהם. על ידי השוואה זו אני מקווה לחדד מעט את אחד מהעקרונות של קיום מצוות, וכך להבין מעט טוב יותר את מקומה של האתיקה. אחת השאלות העולות מאופן הצגת דבריו של באדיו בספר (ובה נתמקד בחיבור זה) הינה יחס בין 'האמת'

1 עבודה זו מוקדשת לעילוי נשמת מו"ר הרב שג"ר הכ"מ, איתו שוחחתי קצרות אודות חלק מהרעיונות שיעלו במהלך העבודה ושסייע לי רבות גם בתחום זה.

2 במבוא לספר הנאורות – פרויקט שלא נשלם? שש מסות על נאורות ומודרניזם, מצייך העורך, עזמי בשארה, את האוניברסאליזם ועקרון התבונה כמושגי יסוד שעוצבו (יחד עם האינדיבידואליזם) במאה השמונה עשרה. בשארה עומד על המתח בין הפרט לציבור אצל קאנט (הנאורות – פרויקט שלא נשלם? שש מסות על נאורות ומודרניזם, 'ובכן מהי נאורות?' (מבוא), עזמי בשארה, עמ' 12 ו-20, הקיבוץ המאוחד, תל אביב יולי 1998). לצורך העניין אצלנו, רציתי להדגיש דרך זה את המעבר שבאדיו עושה מאמת חיצונית, אוניברסאלית, לכך שהמבחן היחידי לאמת מתקיים אצל האדם עצמו (כפי שיובהר לקמן).

3 לענ"ד ע"פ באדיו יהיה נכון להרחיב את ההגדרה ואף לומר כי האמת של כל פרט עשויה להשתנות לפי הזמן והמקום, ולכן לא ניתן גם לדבר על אמת אחת אצל האדם עצמו.

לפעולות שאנו עושים (עד כמה ניתן לדבר על אתיקה כאמיתית? על פעולה ספציפית כאמיתית?). בסוף המאמר אנסה לטעון, בדומה לבאדיו, כי האמת של מעשינו נמצאת לא בפעולה עצמה, כי אם ב'אירוע' שהיא יוצרת ועל ידו מתאפשרת.

האמת של באדיו

באדיו פותח בביקורת חריפה על האדם בתקופה המודרנית; הקיום היומיומי של האדם מושווה לקיום חייתי פשוט. קיום שנמצא מתחת לטוב ולרוע, מתחת לאמת ולשקר. קיום שאין קורה בו כלום. 'הדלק' המוסרי והקיומי בחברה המודרנית הוא ההימנעות מהרע; הטוב – אינו טוב, אלא 'לא-רע'. נראה שלפי באדיו אפשר לחלק בין הישות ה'נצחית' באדם לבין ישותו ה'חייתית'. הישות החייתית איננה שלילית או חיובית – היא לא רלוונטית לאמירה מסוג זה.

מקורה של ההתנהלות הרגילה של החיה האנושית מצוי במה ששפינוזה כינה "ההתמדה בישות", שאינה אלא החתירה אחר העניין, קרי אחר שימור העצמי. שימור זה הינו החוק של ה"מישהו" כפי שהוא יודע את עצמו.⁴

מה שמכונן את האדם הוא הישות הנצחית שבו, היא המאפשרת את קיום הסובייקט וכלפיה את 'האמת', 'הטוב' או 'הרע'. באדיו מבסס את קיומו של האדם הנצחי, על התנגדות האדם להיותו (או להתייחסות אליו כאל) חיה. באדיו מבסס את טענתו על ההתנגדות של בני האדם להשפלתם כחיות:

התנגדות שונה מזו של הסוסים, התנגדות שאינה מתרחשת בגופה השברירי אלא בהתעקשותה להישאר מה שהנה, כלומר בדיוק דבר מה שונה מהוויה קורבנית, שונה מהוויה-לקראת-המוות – דבר אחר מישות בת תמותה. ישות נצחית: הנה מה שהמצבים הקשים ביותר שעוברים אל האדם מעידים עליו שהוא.⁵

לפי המודל שבונה באדיו הסובייקט נברא מהתרחשויות בהן מתנער האדם 'החייתי' על ידי ארועים 'נצחיים', אותם הוא מחלק לארבעה טיפוסים כלליים: מפגש אוהבים, מציאת בסיס מדעי חדש,⁶ המצאה אומנותית ומהלך של פוליטיקה של

4 אלן באדיו, **אתיקה – מסה על תודעת הרוע**, עמ' 59, עדי אפעל, רסלינג, תל אביב 2005.

5 שם, עמ' 30. עוד על הנושא ראה עמ' 27-30.

6 נראה כי מושג זה בא על רקע ההתייחסות לתבונה כדרך ל'אמת' בתקופת הנאורות. **במסה על יסודות הפילוסופיה או: על עקרונות הידיעה האנושית**, מאת ז'אן לה-רונד ד'אלמבר, כותב ד'אלמבר כי התבונה היא

חירות.⁷ המהלך של 'שבירת' המצב הרגיל והנאמנות, ההמשכה הממשית, של נקודת המשבר היא, על פי באדיו, תהליך של אמת. 'אתיקה של אמת', לפי באדיו, היא:

עקרון התמשכותו של תהליך אמת, או באופן מדויק ומורכב יותר: הוא זה אשר מעניק עקביות לנוכחות של "מישהו" בקומפוזיציה של סובייקט המוסק על ידי התהליך של אמת זו.⁸

לפיכך, אי אפשר לדבר על אמת אחת:

ואין בנמצא סובייקט אחד, אלא כמניין האמיתות כך מניין הסובייקטים; כמניין הסוגים הסובייקטים כך מניין תהליכי האמת... כל חיה אנושית, משתפת באמת ייחודית מסוימת, רושמת את עצמה באחד מארבעת הטיפוסים הסובייקטיביים.

פילוסופיה מסוימת מציעה לבנות מרחב של מחשבה שבו הסוגים הסובייקטיביים השונים, הניתנים באמיתות הייחודיות של זמנה, מתקיימים בצוותא. אולם קיום בצוותא זה אינו האחדה – לכן לא ניתן לדבר על אתיקה אחת.⁹

נקודה זו היא אחת מהנקודות הבסיסיות בהגותו של באדיו, כל טענה שתנסה לצמצם את האינסופיות של ההווה לכדי דבר אחד הרי היא פוגמת באמת. לכן, אין אל, כי האחד איננו (עמ' 41). על כן, להבדיל, הנאצים הם ההיפך מהאמת ומהטוב, כי במקום להתבסס על האינסופיות של הריק, של השבר של הנצחי ביומיום, הם מילאו את נקודת הריק "בפרטיקולריות הסגורה של המכלול המופשט (ה'גרמנים' או 'הארים')". פעולתה הקבועה היא ההבניה הבלתי פוסקת של מכלול זה, אין לה כל אמצעי לעשות זאת זולת זה

הכלי להתקדם לעבר האמת, ותפקיד הפילוסוף הוא להבחין בטעויות קודמיו (המרחיקות אותנו מן האמת) ולעזור לנו ולחברה לצבור את הידע הממשי האמיתי (הנאורות - פרויקט שלא נשלם? שש מסות על נאורות ומודרניזם. עזמי בשארה. "מתוך: מסה על יסודות הפילוסופיה", ד"אן לה-רונד ד'אלמבר, עמ' 2-31, אריאלה אזולאי, הקיבוץ המאוחד, תל אביב יולי 1998). עוד על חשיבות התבונה כמובילה ל'אמת' ראה באותו ספר (הנאורות - פרויקט שלא נשלם?) חיבורו של עמנואל קאנט בתרגומו של ידידיה פלס, 'הנאורות מהי?'. בפתח המאמר כותב קאנט, כי "אזור אומץ להשתמש בשכלך שלך! היא איפוא סיסמת הנאורות" (עמ' 45). התבונה והאמת הם אוניברסאליים והחכם יכול להבחין בחוקי טבע אלו ולשם לכוון את החברה (דידרו מציג תפיסה דומה לזאת של ד'אלמבר לגבי החוקים וטוען כי בעצם מערכת החוקים הטבעית היא הטובה ביותר, ומערכות החוקים שהאדם כפה הן הבעייתיות (ראה, **דידרו דיאלוגים**, עמ' 2-261). נקודה זו מדגישה את הפער בין באדיו, הרואה בטבע רק את הבסיס לקיום האנושי, להוגי 'הנאורות'.

7 באדיו, עמ' 53-55.

8 שם, עמ' 58.

9 שם, עמ' 44.

של 'ריקון' מה שמקיף אותו¹⁰. כפי שאלי שיינפלד מציין באחרית הדבר לספר, 'האמנם האמת אוניברסלית?', "היכולת לאשר את הלא-יש, לעמוד לנוכח הבלתי-ניתן-לחישוב היא זו המאפיינת את האדם כנצחי"¹¹.

נראה, כי נקודה זו ('הריק' והשבר) היא אמת אוניברסאלית. היכולת לשבר אימננטי, הקיימת אצל כל אדם באשר הוא, ההיפתחות לאחד מארבעת טיפוסי האמת היא אמת כללית, שיכולה (מתוקף היותה ריקה ואינסופית) להיות אמת בכל מקום ובכל זמן. לכן, להערכתני ניתן לומר כי באדיו שינה את ההתמקדות מהאמת כקיימת וכתכלית אליה ניתן להגיע, ל'דרך', להתנגדות. בעצם, לפי באדיו האמת נמצאת אצל כל אחד ואין זה משנה מה היא מכילה, כי האמת מכילה הכל. מכך יוצא, שהשבירה או ההתנגדות להתכנסות בעצמי, היא אמת. בנוסף, אותה התנגדות להתכנסות החוזרת בעצמי היא זו שתלמד אותי שאני לא היחיד, ולכן, גם לאחרים יש אמת.

באדיו מתייחס באופן ישיר לגבי אי קיומה של "אתיקה כללית – מכיוון שהסובייקט המופשט, זה שהיה יכול לאחוז בה כשריון גם הוא נעדר ישנה רק חיה מסוימת, הנקראת על פי נסיבות מסוימות להיעשות סובייקט, או שמא נאמר: להכנס אל הקומפוזיציה של סובייקט. משמעות הדבר שכל הווייתה של החיה – גופה, יכולותיה – נדרשת ומגויסת ברגע מסוים, כדי שאמת אחת תוכל להמשיך בדרכה. ברגע זה נקראת החיה האנושית להיות אותה הווייה נצחית שטרם היתה"¹². בקצרה, אתיקה אפשרית רק כתוצאה של תהליך של אמת שעבר על הסובייקט, לכן דיבור על אתיקה אוניברסאלית אינו אפשרי.

לסיכום, נראה שההבדלים בין הפרטים אצל באדיו הם חסרי חשיבות, הם לא מקרבים אותנו ולא מרחיקים אותנו מ'האמת' שהיא, "הביאה להווייה". עבורו, ה'הווייה הנצחית' אינה תלויה בהבדלים בין האנשים (וגם בין אדם פרטי לציבור), מה שקובע הוא "מסוגלותו לאמת" (שהיא לפי הבנתי ההתנגדות 'להתמדה ביישות').¹³ הדרך לפי באדיו לקיום שווה ערך, לאנושיות ולאיתיקה, חייבת לעבור ע"י אירוע של אמת, קרי התנגדות לזרימת החיים הרגילה המאפשרת לישות נצחית לחדור למעגל החיים הטבעי, וכך לאדם להפוך לסובייקט. מכאן יוצא, כי האיתיקה איננה אמיתית, אין דרך הכרחית לפעולה, נותר רק לדבר על 'אירוע' אמיתי המכונן את האפשרות לאיתיקה.

---

10 שם, עמ' 81.

11 שם, עמ' 102.

12 שם, עמ' 54.

13 שם, עמ' 3-42.

ישות נצחית כנפש אלוקית

ניתן להשוות את דבריו של באדיו על ישות בהתמדה וישות נצחית לחלוקה בין נפש אלוקית לנפש בהמית בקבלה ובחסידות, בעיקר כפי שהיא מופיעה בספר התניא של חסידות חב"ד. האדמו"ר הזקן מסביר בפתיחת ה'תניא':

דלכל איש ישראל אחד צדיק ואחד רשע יש שתי נפשות, נפש אחת מצד הקליפה וסטרא אחרא והיא המתלבשת בדם האדם להחיות הגוף וכדכתיב "כי נפש הבשר בדם היא" וממנה באות כל המדות רעות... וגם מדות טובות שבטבע כל ישראל בתולדותם כמו רחמנות וג"ח (גמילות חסדים – ד.ב.) באות ממנה... שיש בה ג"כ (גם כן – ד.ב.) טוב והיא מסוד עץ הדעת טוב ורע. ונפש השנית בישראל היא חלק אלוה ממעל ממש כמ"ש (כמו שכתוב – ד.ב.) "ויפח באפיו נשמת חיים" ואתה נפחת בי וכמ"ש בזהרר "מאן דנפח מתוכיה נפח" (מי שנפח נשמת חיים מעצמו נפח! – ד.ב.)¹⁴.

מעניין לראות, כי גם בחב"ד האדם מחולק ל'ישות בהתמדה', הנפש הבהמית שאחראית לקיום הגוף, ולעומתה ל'ישות נצחית', הנפש האלוקית. לנפש הבהמית תכונות חיוביות ושליטיות, אולם אם ננסח זאת לפי באדיו, היא 'מתחת לטוב ולרוע'. לעומתה, ישנה הנפש האלוקית, שהיא הצד הגבוה באדם ומה שמייחד אותו (היא הצד הנצחי באדם, שבניגוד לגוף אינו מתכלה). על כן, אחד הנושאים החשובים בספר התניא, ובעבודה בחב"ד בכלל, יהיה לכוף את הנפש הבהמית תחת הנפש האלוקית. לפי דבריו, הדרך של הנפש האלוקית לכוף את הנפש הבהמית (במושגיו של באדיו ניתן היה לנסח לחדור ל'ישות בהתמדה') היא ע"י קיום מצוות. בהמשך הוא אומר כי קיום מצווה דומה ל'לחבק את המלך' (קרי, הקב"ה).

אם נדייק בדבריו נראה, כי גם כאן, האמת איננה פעולה כזו או אחרת, אלא אמצעי (לחבק את המלך או בשפה הקבלית ל'ייחד ייחודים'). בניסוח זה, אחת מההתנגדויות להתנהלות של הנפש הבהמית תהיה קיום מצוות, המאפשרות לנשמה האלוהית לנכוח (או 'לכוף' את הנפש הבהמית). מכאן יוצא, שבמונחיו של באדיו המצווה הינה 'אירוע של אמת'¹⁵. דוגמא לכך ניתן לראות בברכה שלפני דבר מאכל, ברכה העוצרת את הזרם, ומחדדת את העובדה כי אתה עתיד ליהנות בעוד זמן קצר.

14 תניא דף ה-ו.

15 כך גם ניתן להבין מדוע בספר 'הזוהר' מכנים את המצוות כ'עצות'. את הרעיון להשוות את המצוות ל'אירוע של אמת' אצל באדיו למדתי מהרב שג"ר הכ"מ.

לגופו של עניין, נראה כי תיאור זה, בדומה לדבריו של באדיו, מעבירים את נקודת הכובד של האמת כקיימת באיזושהי נקודה בחוץ – פנימה. הן עבור בעל התניא והן עבור באדיו האמת היא אירוע שבמהלכו הסובייקט מתכונן (עבור בעל התניא יהיה זה באמצעות המצוות ובעבור באדיו דרך הפוליטי, אומנותי וכו'). נקודה נוספת ומשמעותית לא פחות היא, שמכאן יוצא, שהמצוות (בדומה לאירוע של אמת עבור באדיו) הינן א-מוסריות, אין בכוונתן ליצור אדם מוסרי, אלא הן המאפשרות למושגים כגון אלו להתקיים.

מעניין לציין כי הרב מנחם מנדל שניאורסון (האדמו"ר האחרון של חב"ד) מעניק ממד חדש של הסתכלות על המפגש בין הנפש האלוקית לנפש הבהמית. בדרשת חתונה שהרבי העביר הוא מציין את העובדה, כי לעיתים המציאות מתנגדת לנפש האלוקית, ודווקא התנגדות זו היא שמעוררת את הנפש האלוקית ומאפשרת לה לנכוח. הרבי לא מדבר באופן תאורטי בלבד, כי אם מסביר את חוויית הגלות (!) (גם חורבן בית המקדש והתפוצה של ישראל בין האומות, אך גם החוויה שמסמלת את השברון וחוסר האפשרות לקשר) על רקע זה. בדברים אלו מאיר הרבי את הנפש האלוקית (או בניסוח הקודם 'הישות בהתמדה', ההתנהלות הטבעית של העולם) כמה שמתנגד לנפש האלוקית ובכך בעצם מסייע לה להופיע באופן טוב יותר אצל האדם עצמו. בניסוח אחר (המתאים למאמר זה) ניתן לומר, כי הרבי מוכן לקרוא גם למציאות הטבעית כאשר היא מתנגדת כ'אירוע של אמת' (!), זאת משום שההתנגדות מחדדת את עצם הימצאו של 'שבר אימננטי' בעולם (כדברי באדיו).¹⁶

סיכום

באדיו מנסה לבנות מחדש פילוסופיה, שבעצם מתנגדת לתפיסה הליברלית מודרנית הרווחת כיום. במסגרת זאת, הוא מתייחס / בונה על מושגים שהתבססו על ידי הוגים בתקופת הנאורות. באדיו מנסח את האמירות מחדש, כך שבעצם הדגש עובר כולו אל האדם עצמו, המנסה 'להשתחרר' מקיום סתמי אל משהו אמיתי יותר. עקב כך,

16 אדמו"ר מנחם מענדל שניאורסאהן, **תורת מנחם דרושי חתונה**. ש"פ בשלח, י"א שבט מאמר ב, התשכ"ד. "אמנם נקודת היר"ש שלמעלה מהשכל היא מצד עצמותו ית' דלא אתרמיז בשום קוץ. וגילוי בחינה זו היא ע"י המנגד דוקא. וכמרו"ל 'הנצח זו בנין ירושלים', שדוקא כאשר יש מניעות ועיכובים על תורה ומצוות, הנה אז מתעורר התוקף דמס"ג שלמעלה מהשכל... כי הצדקה שעשה הקב"ה בישראל ע"י שפיוזן לבין האומות הוא העניין דפרונו שלמעלה ממדידה והגבלה, בח' 'פרוות תשב ירושלים'. והיינו שע"י המניעות ועיכובים כו' שבזמן הגלות (פיוזן לבין האומות), עי"ז דוקא מתעורר ומתגלה בחי' (ירושלים, היינו) האוצר של יראת שמיים שבכ"א מישראל... ועי"ז נמשך גם מלמעלה מבחי' אוצרו ההטוב שלמעלה מהשתלשלות" (עמ' עדר-ערה).

מושג האמת אצל באדיו משתנה לחלוטין, ובמקום מטרה קיימת אותה יש לגלות – האמת הופכת לדרך חיים, לאירוע המכונן את הסובייקט. על כן, האמת היא שונה ומרובה אצל אנשים שונים ותרבויות שונות. בנוסף לכך, מכיוון שתהליך האמת 'אדיש' לתוכן, הוא יכול להכיל את כל ההבדלים והשונויות. לכן, רב תרבותיות היא לא רלוונטית לאמת. כך יוצר באדיו מציאות בה ניתן לדבר על 'האמת' האוניברסאלית (התוכן והתנאים משתנים, מה שחשוב זה הדרך, אמיתות התכנים היא רבה מספור).

ברצוני להדגיש, כי לא היה בכוונתי לנסות ולהוכיח קרבה או השפעה הדדית בין עמדותיו של באדיו לתפיסה של הנפש האלוקית בחב"ד או בתורת הסוד היהודית (בין אם של באדיו או של אחד מההוגים מהם שאב את מושגיו, כגון שפינוזה או ניטשה), כי אם לנסות ולהבין טוב יותר אם אכן ניתן לדבר על פעולות מסוימות שאנו עושים כ'אמיתיות'. במהלך החיבור ניסיתי להראות, כי מה שמכונן את האדם ואת הפעולה כאמיתית איננו האקט עצמו, כי אם האירוע שבו האדם מתנגד לקיום הסגור והשוטף שלו בעצמו, ובעצם מנסה להיפתח לאפשרות של אחר (בין אם זה יהיה האחר הלוינסי, האחר 'הרגיל' – השכן שלי, או לחילופין האחר שבתוך האדם עצמו).

כפי שמדגים באדיו בספרו, אירוע כזה של אמת אשר במהלכו האדם מתנגד לקיום החייתי שלו (קיום של 'סברות' מתחת לטוב ולרוע), וחותר לכינון של עצמי גבוה, הוא זה שמאפשר את הקיום האתי. הדיבור על אתיקה של החברה האנושית לא מתמצה בזכות לחיים ולחירות, זכויות אלו רלוונטיות אף לחיות. כאמור לעיל, האדם מתכוון כסובייקט כאשר הוא מתנגד לזכויות אלו ובלבד שהוא מפנה מקום ל'אירוע' נצחי.¹⁷

על כן, האמת היא, "שבר אימננטי – 'אימננטי' מכיוון שאמת מתרחשת בתוך המצב ולא בשום מקום אחר". האמת היא מהלך, התרחשות אינסופית המתקיימת באדם. לפיכך, דיונים על אמת אוניברסאלית אותה יש לגלות אינם רלוונטיים. אמיתות

17 העמדה זו של האדם מול החיה והשאלה החדה על היחס ביניהם (הבדל שכלי, מוסרי, תודעתי וכו') עולה במקומות רבים. לענייננו, ראה 'מעשה מאינדיק' אצל ר' נחמן (מעשיות ומשלים בתוך **כוכבי אור**) וסיפור הקצר של פראנץ קפקא, 'דין וחשבון לאקדמיה'. ר' נחמן מדבר על בן מלך שקם בבוקר וחושב שהוא תרנגול הודו ולא מצליחים לשכנעו שהוא אדם, וכן בסיפורו של קפקא מדברים על קוף שהופך לאדם. בשני הסיפורים לא ברור מה הדמות 'באמת': קוף, תרנגול או אדם, אך בשני המקרים בסוף התהליך הם נוהגים (אוכלים, שותים וכו') כבני אנוש. מעניין לראות כי דרך ההתמודדות של ר' נחמן ושל קפקא שונה לחלוטין, הן צורנית (באמצעות סיפור) והן תוכנית. שניהם פורכים את העמדה הדיכוטומית, של אדם מול חיה, ודרכה מפתחים אמירה חדשה (לענ"ד ייתכן שאף מעניינת יותר). ראה **מיסטיקה ושיגעון ביצירת ר' נחמן מברסלב**, צבי מרק, הוצאת עם עובד ומכון שלום הרטמן תשס"ד.

הערכים והחוקים נובעות רק מהיותם תוצר של תהליך של אמת, תהליך אישי אצל כל אדם ואדם או קבוצה שבה התרחש שבר כזה. אך גם כאן התנאי הוא לשבר 'ריק' שמבין שהוא אחד מיני רבים.

עם בעיות וטענות דומות מתמודד האדמו"ר הזקן, ואף הוא מקשר את כינונה של ישות נצחית (ובשפה שלו נפש אלוקית) באתיקה (העומדת מול המצוות). כאמור, אין כאן ניסיון לקשר אתיקה למצוות או את הישות הנצחית אצל שפינוזה לנפש האלוקית, כי אם בחינה של מנגנון ההתמודדות (או ההתנגדות) אצל הוגים שונים מעולמות שונים, וכיצד הוא בעצם מכונן את הסובייקט.

בשלב שני, בחנו כיצד המצוות, ולהבדיל, האתיקה או המוסר, אינן אמת מצד עצמן, כי אם מהוות 'אירוע של אמת'; אירוע אשר במהלכו הסובייקט יכול להיפגש עם הנצחי. במובן זה, מצוות הינן א-מוסריות, וניסינו מכאן לטעון כי אף אתיקה הינה א-מוסרית, ואיננה מכווננת מעשה כ'טוב' (!) או ההפך.